

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Івах С. М.

ВСТУП

Центральним елементом оновлення дошкільної освіти є реалізація її гуманістичної сутності, перенесення акценту на духовні цінності. Заклади дошкільної освіти повинні утверджувати самоцінність людської особистості, увагу до індивідуальних особливостей, забезпечувати виховання любові, милосердя до людей, працьовитості, гідності, наполегливості, ініціативності, творчості. Це означає також створення максимально сприятливих умов для виявлення і розвитку здібностей кожної дитини, для її самовизначення і самореалізації, подолання формалізму у визначенні основних орієнтирів її особистісного становлення. Що своєю чергою передбачає організацію освітнього процесу, при якій ураховуються індивідуальні (у т. ч. й вікові) відмінності вихованців, рівень розвитку їхніх здібностей до різних видів діяльності; зумовлює активний пошук ефективних форм організації освітньої роботи з певними категоріями дітей, перевірку результативності обраних методів, прийомів і засобів взаємодії з ними упродовж групової та індивідуальної взаємодії.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблемі орієнтирів становлення особистості, засвідчує багатоаспектність її висвітлення вітчизняними вченими. З'ясовані сутність демократизації всієї освіти, окреслені її орієнтири, обґрунтована необхідність включення особистості до перетворювальної діяльності (О. Вишневський¹, О. Кобрій² та ін.), з'ясовуються умови удосконалення самостійної пізнавальної діяльності та визначається орієнтація на перетворювальну діяльність особистості (О. Корсакова, С. Трубачова та ін.).

¹ Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.

² Кобрій О. М. К. Ушинський про демократичні засади виховання. *Українська система виховання : проблеми, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 1999. Вип. 27. С. 172–176.

У науково-педагогічній літературі неодноразово опрацьовувалися різні аспекти становлення та розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу (Н. Андрусич, О. Кононко³, В. Лекторський, Л. Парамонова, Н. Подд'яков та ін.). Дослідники характеризували особливості організованої самостійної діяльності дітей у закладі дошкільної освіти, нові підходи до вивчення особливостей їхнього мислення, умови підвищення ефективності освітнього процесу у закладі дошкільної освіти.

Науковці Т. Дронова, О. Проскура встановили залежність проектування освітньої діяльності закладу дошкільної освіти від заданих орієнтирів розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку у розробленій ними програмі переходу від дошкільного періоду до шкільного. Питання наступності освітньої діяльності закладу дошкільної освіти і школи досліджують О. Савченко⁴, Н. Борисова. Особливості інтелектуального розвитку старших дошкільників є предметом уваги науковців Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір⁵.

Зауважимо, що традиційна орієнтація системи дошкільної освіти передусім на інтелектуальний розвиток та недостатня увага до розвитку та виховання дитини, що негативно впливає на загальну перспективу їхнього самовизначення та самореалізації, ускладнює цілісне становлення особистості. Усвідомлення виявлених недоліків, а також недостатня розробка цих питань в контексті нового соціального замовлення зумовили більш детальний їх розгляд.

1. Сутнісні характеристики особистісного орієнтованого підходу в психолого-педагогічній літературі

Питання особистісно орієнтованого підходу у становленні особистості дитини з ранніх років, його значення для подальшого її формування піднімалось в працях багатьох видатних педагогів минулого як зарубіжних (Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо, М. Монтессорі, С. Френе), так і вітчизняних (С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський)

Так, у книзі «Педагогічна антропологія» М. Монтессорі довела, що визначення особистісно орієнтованого підходу до становлення кожної дитячої особистості можливе на основі спостережень за дитиною у діяльності з варіативним дидактичним матеріалом, а надання їй можливості вибору дидактичного матеріалу сприяє самодіяльності дитини, розвитку вибірковості, допомагає самовихованню особистісних

³ Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ : Освіта, 1998. 255 с.

⁴ Савченко О. Я. Розвивай свої здібності : навч. посібн. Київ : Освіта, 1995. 159 с.

⁵ Ладивір С. О. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 14–15.

властивостей, самостійності, підтримці позитивної самооцінки, підвищенню впевненості в собі та збереженню унікальної дитячої своєрідності⁶.

К. Ушинський не заперечуючи зовнішніх впливів на людину, визнавав велику силу її внутрішніх сил, настоював на необхідності саме з таких позицій оцінювати вплив зовнішніх чинників на становлення особистості в цілому. Він вважав, що зміст діяльності виховника полягає не в тому, щоб змінити людину, а щоб надати їй орієнтири для її становлення, моральну підтримку, моральну допомогу, щоб допомогти їй стати кращою⁷.

Видатним педагогом В. Сухомлинським була створена новаторська методика підтримки індивідуальної своєрідності дитини, основою якої стала опора на емоційні переживання дитини як необхідну умову розвитку її творчих здібностей. В. Сухомлинський вважав, що становлення повноцінної особистості неможливе без надання дитині можливості вільно розвиватись. Найважливішим методом вивчення своєрідності кожної дитини вчений вважав спостереження, а спостережливість визначав як провідну професійну властивість педагога. Він довів, що вивчення індивідуальних особливостей дитини необхідно розпочинати із вивчення її сімейного оточення. Оригінальні форми роботи для становлення особистості кожної дитини В. Сухомлинський створив у галузі естетичного виховання. Найважливішими засобами цього вчений вважав природу, художнє слово, музику і малювання. Вченим рекомендується з урахуванням індивідуальних відмінностей підбирати допоміжний навчальний матеріал, обирати та поєднувати відповідні форми і методи роботи. Загалом, концепція В. Сухомлинського передбачає можливість до варіювання (ускладнення, збагачення) навчально-виховного змісту та використання найбільш дієвих для його засвоєння дітьми методів і прийомів педагогічної роботи⁸.

На сучасному етапі розвитку освітньої системи в Україні стратегічна мета функціонування дошкільної освіти як першої сходинки системи неперервної освіти полягає в розвитку особистості дитини, набутті нею життєвої компетентності, її спрямуванні на творчість і самореалізацію. Цілісний розвиток особистості передбачає розвиток усієї сукупності її якостей, які в психології особистості згруповані в

⁶ Монтессори М. Помогите мне это сделать самому / Сост., вступ. статья М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов. Москва : Издат.дом «Карпуз», 2000. С. 151.

⁷ Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. С. 174.

⁸ Ibid. С. 270.

чотири підструктури: спрямованість, досвід, психічні процеси, біопсихічні властивості.

У багатьох працях сучасних науковців приділяється увага розробці змісту, форм і методів здійснення особистісно-орієнтованого підходу до становлення особистості в процесі різних видів діяльності (Л. Артемова, А. Богущ, З. Борисова, Н. Лисенко, Т. Поніманська та ін.). Дослідники переконливо обґрунтували значення та можливість оптимізації навчально-виховної роботи в освітніх закладах (зокрема, дошкільних) шляхом здійснення особистісно-орієнтованого підходу до становлення кожної особистості.

Сутність такого підходу полягає в організації педагогічного впливу в освітньому процесі закладу дошкільної освіти з метою забезпечення кожній дитині умов для повноцінного особистісного становлення. Суть такого підходу розглядається, як:

- 1) засіб забезпечення індивідуальної своєрідності у розвитку дитини, максимального розвитку її потенційних здібностей;
- 2) визначальний чинник ефективності будь-яких педагогічних дій⁹.

Означений підхід передбачає диференціацію та подальшу інтеграцію його змісту стосовно виховної і навчальної роботи. Зокрема, у вихованні він розглядається як варіативне використання педагогом системи засобів, форм, методів і прийомів виховної роботи, спрямованої на становлення й розвиток певних особистісних якостей. У навчанні він означає поширення діапазону вимог до змісту та якості засвоєння розуміваного матеріалу, зміну співвідношення фронтальних та індивідуальних форм організації освітньої діяльності на користь останніх, варіювання темпів оволодіння програмовими знаннями, а також регламентацію наданої дітям допомоги¹⁰.

Важливою тенденцією сучасної психолого-педагогічної науки є спрямованість не на боротьбу з нешаблонними, винятковими індивідуальними проявами поведінки дитини, а на їх глибоке вивчення та побудову навчально-виховної роботи за індивідуальними варіантами розвитку. Принцип такого підходу, що визнається найважливішим у діяльності сучасних педагогів, реалізується через активний пошук ними специфічних для кожної дитини способів оптимального розвитку її інтересів, здібностей, особистісних рис та властивостей, забезпечення

⁹ Кузьменко В. У. Індивідуалізація виховання і навчання. *Дошкільне виховання*. 2000. № 10. С. 5.

¹⁰ Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. реком. / С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. О. Піроженко, О. В. Писарева, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова. Київ : Міленіум, 2005. С. 23.

належних можливостей для її максимальної самоорганізації і постійного самовиховання.

Успішність здійснення особистісно-орієнтованого підходу залежить від низки психолого-педагогічних умов, серед яких особливо вирізняються:

1) поєднання індивідуально-диференційованого підходу до кожної дитини з вихованням і формуванням дитячого колективу, оскільки поза ним не можуть реалізуватися такі особистісні якості дошкільника, як прихильність, взаємоповага та відповідальність. Індивідуальність будь-якої особи розкривається найповніше і найглибше тільки у спільній поведінці, в колективній діяльності дітей;

2) опора на позитивне в характері, властивостях особистості дитини, що запобігає закріпленню негативних проявів у її розвитку; відмова від принизливих і критичних відгуків щодо індивідуальних особливостей того чи іншого малюка. Забезпечення цієї умови значною мірою визначається вмінням педагогів визначати індивідуальні відмінності дитини, зокрема, шляхом спостережень, фокусуючи увагу на позитивних властивостях і спираючись на об'єктивне ставлення до поведінки малюка. Опора на позитивне, однак, не виключає аналізу проблемних аспектів розвитку дитини, пошуку таких методів та прийомів педагогічної роботи, які б допомагали саме цій дитині мінімізувати або здолати наявні негативні характеристики;

3) необхідність з'ясування причин формування певних індивідуальних відмінностей, виявлення передумов виникнення ускладнень поведінки дошкільника (серед яких – стан здоров'я, особливості вищої нервової діяльності, чинники довкілля, сімейного виховання). Визначення причиново-наслідкових зв'язків увиразнює розвиток характеру дитини як цілісний і безперервний процес і водночас допомагає знайти найбільш дієві й ефективні шляхи глибше зрозуміти перспективи її подальшого розвитку, психолого-педагогічного прогнозування. Реалізація цієї умови забезпечується вивченням умов сімейного виховання, індивідуальної біографії кожної дитини;

4) єдність вимог до дитини з боку всіх дорослих – педагогічного персоналу закладу дошкільної освіти, батьків, інших близьких дорослих. Складність забезпечення цієї умови зумовлена суттєвими розбіжностями у поглядах на виховання з боку різних людей, наявністю в них усталених, сформованих упродовж власного життя переконань, цінностей, життєвих стратегій. Низький рівень педагогічної освіти батьків спричиняє значні порушення нормального ритму життя дитини, формування та зміцнення негативних рис її характеру, руйнування стосунків у системі «батьки-діти». Єдність вимог,

стратегічна спільність у поглядах на виховання виробляється передовсім за умови безперечного прийняття та поваги педагогів до сімейних цінностей, культури та традицій. Лише на цій основі можна знайти ефективні форми роботи, які забезпечать вироблення єдиної концепції розвитку дитини;

5) системність при здійсненні індивідуального підходу, дотримання певної послідовності, етапності в педагогічній роботі¹¹.

Реалізація зазначених умов успішного здійснення особистісно-орієнтованого підходу великою мірою залежить від усього педагогічного персоналу закладу дошкільної освіти, його компетентності та орієнтації на пріоритетний розвиток особистості кожної дитини. Інакше кажучи, розуміння педагогом індивідуальних особливостей вихованців розглядається як провідна складова його професійної майстерності, а реалізація ним особистісно-орієнтованого підходу – як критерій його фахової компетентності.

Подібно до тлумачення особистісно-орієнтованого підходу визначається в сучасних наукових дослідженнях і сутність індивідуалізації процесу виховання та навчання. Він трактується як освітній принцип, що передбачає таку організацію освітнього процесу, при якій урахувуються індивідуальні (у т. ч. й вікові) відмінності вихованців, рівень їх здібностей. Реалізація цього принципу зумовлює активний пошук ефективних форм організації освітньої роботи з певними категоріями дітей, перевірку результативності обраних методів, прийомів і засобів взаємодії з ними упродовж групової та індивідуальної взаємодії¹².

Реалізація ідей особистісного становлення дитини розпочинається зі створення численних варіантів педагогічно доцільного навчального матеріалу і завершується оцінюванням результатів його засвоєння. Усіляка універсалізація чи стандартизація його форм, методів, дидактичних чи методичних прийомів позбавляє навчальний процес ефективності. Але певна уніфікація доцільна і навіть необхідна тоді, коли йдеться про загальні дидактичні закономірності, правила, принципи, які допомагають обґрунтовано конструювати навчання і виховання дошкільників¹³.

Важливим шляхом реалізації ідей особистісного становлення є побудова освітнього процесу на діагностичній основі та різних рівнях

¹¹ Кузьменко В. У. Психолого-педагогічні умови становлення індивідуальності дошкільників. *Грінченківські читання – 96. Освіта. Гуманізація. Вчитель*. Київ : КМПУВ, 1996. С. 83–84.

¹² Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1. *Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади*. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

¹³ Індивідуальний підхід : його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників / упорядник О. Л. Кононко. Київ : Освітня, 1996. С. 31.

складності навчального змісту, який пропонується дітям або обирається ними на основі самооцінювання. Для цього необхідно творчо розробляти численні різнорівневі програми, варіантні технології виховання і навчання, розмаїтий варіативний наочний матеріал, що дає змогу диференціювати освітні завдання, урізноманітнювати їх форми. Крім цього, необхідно забезпечувати дітям можливість самостійно визначити свою здатність до розв'язання завдання того чи іншого рівня складності. Вибір ефективних форм навчальної діяльності доцільно пов'язувати з основною дидактичною метою й характером засвоєного матеріалу за змістом і складністю.

Однак, вважаємо, що процес становлення особистості відбувається у чотирьох найголовніших сферах життєдіяльності – духовній, фізичній, психічній та соціальній. Відтак важливо створити сприятливі умови не тільки для розумового розвитку дитини, а й морального, емоційного, естетичного та фізичного. При цьому пріоритетності необхідно надавати моральному розвитку кожної особистості.

2. Значення моральних цінностей та світогляду особистості у визначенні орієнтирів формування особистості дитини

Основу життєвих принципів, поглядів, переконань людини складають засвоєні нею цінності. Процес соціалізації як процес розвитку соціальних можливостей (співіснування у соціумі, налагодження стосунків з людьми) стає вартісним, коли свідомість особистості звільняється від ідеологічних міфів та соціальних ілюзій, якщо ціннісні орієнтації наповнюються змістом, який передбачає культурне засвоєння дійсності, забезпечує головну мету життєдіяльності, формує її головні орієнтири¹⁴. Світогляд визначається насамперед тим, яким орієнтирам особистість надає перевагу.

Світогляд особистості визначається саме тим, які цінності складають його основу, яким орієнтирам особистість надає перевагу. Від пріоритетів у ціннісному світогляді молодого покоління залежить майбутнє нації, держави. Процес соціалізації особистості як процес розвитку її соціальних можливостей (співіснування у соціумі, налагодження стосунків з людьми) стає вартісним, якщо її свідомість звільняється від ідеологічних міфів та соціальних ілюзій, якщо ціннісні орієнтації наповнюються змістом, який включає культурне засвоєння дійсності, забезпечує головну мету діяльності людини, формує її духовні орієнтири.

¹⁴ Литвин Л. Увага до особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 2001. № 5. С. 18–19.

Якщо цінності виступають інструментом соціального регулювання, головною ланкою, що пов'язує інтереси, потреби, світогляд людини з її переконаннями, ідеями, моделлю поведінки, то вони визначають найголовніші моменти практичної взаємодії особистості з навколишнім середовищем та іншими людьми. Тому цінності втілюють суспільно значущі погляди, уявлення, переконання, ідеали, що демонструють ставлення до суспільства, нації, до Бога, сім'ї, до себе, природи і т. ін. Отже, ціннісні ставлення створюються на основі усвідомлення значущості процесів. Моральні цінності є орієнтирами становлення моральності людини¹⁵.

Суб'єктивний аспект цінностей – якості особистості, а особистість як суб'єкт виховання є носієм системи цінностей. Закономірно, що орієнтиром у вихованні особистості є ціла система цінностей, які знаходяться у певній ієрархії.

Таким чином, ціннісні орієнтації особистості є показником міри її соціалізації. Своєю чергою за допомогою ціннісних орієнтацій, які обирає дитина, здійснюється зв'язок між цінностями і поведінкою. І соціальне становлення особистості, здатної усвідомити свій соціальний стан і вибрати відповідні цінності, стосується співвідношення ціннісних орієнтацій і характеру діяльності у процесі соціалізації¹⁶.

Протягом історії різні суспільства виробляли різні системи цінностей, висвітлювали перспективу людського життя, певної епохи, держави, що проявляється у наявності різних ідеологій, світоглядних орієнтацій, течій.

Вибір системи цінностей здійснюється із врахуванням виховної традиції, досвіду минулих поколінь, і цей вибір повинен сприяти примноженню національної культури, реалізувати вимоги сьогодення, нашого державотворення, забезпечувати оновлення і прогрес сучасного суспільства. Тому система цінностей, яка слугувала б орієнтиром у вихованні молодого покоління громадян України, повинна віддзеркалювати актуальні потреби суспільства, а також інтереси та ставлення до навколишньої дійсності кожної особистості, яка хоче жити в гармонії із суспільством, з Богом та самою собою¹⁷.

Зауважимо, що, за християнською філософією, кожна людина має часточку добра і наділена певними добрими схильностями. Добра

¹⁵ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. С. 101.

¹⁶ Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: Освіта, 1998. С. 54.

¹⁷ Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване. Дрогобич: Коло, 2006. С. 187.

людина втілює добро у житті і поведінці, прагне до добра і досконалості. Вона несе благо, радість іншим, вона здатна до співчуття, любить, розуміє людей, приходиться їм на допомогу. Доброта втілює в собі доброзичливість, чуйність, готовність допомогти, співпереживати, прощати, а також великодушність.

Опираючись на чинники, такі елементи у вихованні, які мають великий виховний потенціал. За К. Ушинським, є шість природних вихователів – природа, праця, життя, релігія, навчання, гра. Відтак опора на чинники виховання як вияв демократичної свідомості означає, що демократична система виховання не може виявляти ефективні методи, способи, прийоми, які означають керівну роль педагога, а не самої особистості у вихованні. Опора може бути хіба на методи самовиховання, само стимулювання¹⁸.

Недаремно, досліджуючи проблему цінностей, І. Бех вважає їх «смыслоутверждавальними імпульсами морально-духовної активності особистості, а механізм їх формування опануванням особистістю когнітивних складових, що набувають суб'єктивної значущості на основі впливу емоційно-ціннісної складової»¹⁹. Знання про певну етичну норму та її бажаність для особистості, утворюючи єдине ціле стають початковим мотивом до відповідного вчинку, а в процесі практичного вправлення – конкретною морально-духовною цінністю.

Практично всі дослідники системи цінностей сходяться на тому, що моральні цінності є найістотнішими найвищими чинниками поведінки людини. Характеристикою моральної цінності людських вчинків і взаємин, моральним взірцем є Добро. Саме воно виступає моральним мотивом життєдіяльності, ідеалом виховання, метою життя. Добра людина втілює добро у житті, в поведінці, прагне до нього. Вона несе благо, радість іншим, здатна до співчуття, любить, розуміє людей, приходиться їм на допомогу. Доброта втілює в собі доброзичливість, чуйність, готовність допомогти, співпереживати, прощати, а також великодушність, терпеливість, делікатність, поступливість²⁰. Вродженість схильності людини до моральності, прагнення правди і краси, навіть жертвовності задля добра – є надто поширеною, щоб її не помічати в людях.

Ми поділяємо міркування О. Вишневського з цього приводу, який писав, що «лише визнання факту існування вічних, абсолютних ідеалів

¹⁸ Ушинський К. Д. Твори. Київ : Радянська школа, 1955. Т. 6. С. 149.

¹⁹ Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3 (16). С. 18.

²⁰ Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване. Дрогобич : Коло, 2006. С. 153.

та прищеплення дітям віри в них можна вважати надійною основою побудови системи сучасного українського виховання»²¹.

У християнській філософії моральні цінності, які характеризують добро і прагнення до нього, трактуються як недоторкані, абсолютні, вічні, які назавжди визначені, дані Богом. Християнство вчить моральної непохитності і не розуміє гнучкості людини на вимогу суспільних чи особистісних життєвих обставин. Досягнення найвищої мети, ідеалу, досягнення абсолютної досконалості означає, що життя людини повинно бути наповнене високим духовним, моральним змістом.

Тобто, моральне виховання з традиційної християнської позиції означає розвиток і утвердження в особистості природної схильності до творення добра та формування готовності відстоювати його в собі, в навколишньому світі. Воно орієнтує особистість на засвоєння абсолютних, вічних норм співжиття, які мають універсальний, вселюдський характер. Зрозуміло, що дати їхній вичерпний перелік практично неможливо. Тому назвемо найчастіше згадувані: доброта, чесність, щирість, любов, милосердя, прощення, досконалисть, вірність, співчуття, мудрість, краса, благородство, правда тощо. Чи не найважчим для засвоєння компонентом душі є любов до ближнього. Християнин розв'язує це питання на основі віри в ідеали, яку він все життя намагається утверджувати в собі та в навколишньому світі.

Важливо, на нашу думку, щоб освіта відповідала орієнтації на традиційні для українців морально-етичні цінності. Цим підкреслюється потреба вибору ідеалів добра, які ведуть до гармонії у стосунках між людьми. Такі вартості відповідають ідеям демократії, реалізації прав і свобод людини, визнання гідності людини і рівності, спрямовують на почуття поваги до людини, до її особливостей. Віра в них забезпечує надійність і дієвість виховання, веде людину до моральності, гармонії із Богом, з природою, людьми, із самою собою.

Опора у вихованні людини на морально-етичні цінності не означає, що виключається турбота про матеріальне. Оскільки людина має і тіло, і душу, то вона вправі дбати про матеріальні речі, про їжу, житло, турбуватися про батьків, дітей, про своє здоров'я і навіть про красу, і затишок, зручність, комфорт. Однак християнський світогляд людини завжди допомагає зробити вибір на користь добра, зобов'язує надавати, перевагу цінностям моральним, бути готовим завжди від матеріального відмовитися заради духовного. Це ставить обов'язкову вимогу до

²¹ Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване. Дрогобич : Коло, 2006. С. 158.

матеріального життя людини: воно повинно відбуватися в рамках добра і любові, в рамках морально-етичних цінностей.

Реальні зміни в суспільстві насамперед пов'язані зі зміною свідомості людини. Глибинна причина величезних втрат людини у національно-духовній сфері знаходиться не лише у способі господарювання, технічній компетентності спеціалістів, а й у моральності людини, у матеріалізації її свідомості. Свідомість дитини перебуває ще у стані становлення, однак на неї впливають усі зміни в оточенні, свідомості та поведінці дорослих. Дорослі створюють смисловий простір цінностей, які багато в чому визначатимуть ціннісно-рефлексивний розвиток дитини і проявляться в неї згодом у дорослому віці.

Світ дорослих включає в себе накопичений людською цивілізацією культурний досвід, переконання, цінності, спільні для більшості людей. Це своєрідна модель досягнутого рівня людської цивілізації, традиційних норм і правил поведінки. Тому однією з провідних функцій світу дорослих є передача надбань людської культури наступним поколінням.

Демократичне бачення освітнього процесу передбачає задоволення моральних і світоглядних потреб дитини. Постійно стикаючись із навколишнім середовищем, вона відчуває потребу визначити своє ставлення до нього як у ділянці моралі, так і у сфері соціального життя. Функція педагога, таким чином, зводиться до того, щоб інформація, з якою дитина має справу, стосунки, у які вона вступає, умови діяльності – постійно підказували їй раціональне визначення свого ставлення до навколишнього світу. Отже, не «цілеспрямований вплив на особистість з метою...», як це вимагала досі педагогіка тоталітарного режиму, а допомога у виборі при збереженні самого права на вибір.

Вважаємо, що сьогодні, у час гострого дефіциту ціннісних установок, вагому роль у формуванні молодого покоління, має відігравати орієнтація на морально-етичні вартості, які мають універсальне гуманістичне значення та абсолютний характер. У вихованні варто керуватися не модою, не потребами того чи іншого етапу державотворення, а високими моральними християнськими цінностями. Минають століття, змінюються соціальні умови, а природа людської душі – її відкритість до добра, любові, краси залишаються непорушними. Крім того, християнство найбільше відповідає вдачі українця. В українській ментальності завжди домінувало чуттєво-духовне над матеріальним, переважало емоційне сприйняття світу.

Ми переконані, що виховання на морально-етичних цінностях забезпечить кожній дитині моральне спрямування, яке в майбутньому

надасть їй стійкості проти різних спокус і допоможе йти правильним життєвим шляхом. А простір для розвитку творчої, вільної, гуманної особистості, здатної до самостійного, відповідального вибору, відкриватиме така система цінностей, не буде нав'язуватися, яка органічно поєднуватиметься з провідними життєвими цілями, з моральністю. Цим забезпечується можливість становлення особистості, яка бере на себе відповідальність за власну діяльність, стає реальним суб'єктом вдосконалення суспільства, творцем своєї долі.

3. Визначення орієнтирів становлення особистості дитини старшого дошкільного віку у нормативно-програмному забезпеченні сучасної дошкільної освіти

Головним науковим положенням, на якому базується процес оновлення змісту дошкільної освіти у сучасних умовах, є визнання пріоритету розвитку особистості дитини, цінності й сенсу її буття. Особистість є динамічною системою і знаходиться в стані безперервної зміни та розвитку. В процесі такого зростання дедалі більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють дитині більш самостійно визначати задачі та напрямок власного розвитку.

Вихідні позиції орієнтирів становлення особистості дитини старшого дошкільного віку, окреслені в державному стандарті – Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Згідно з ними у центрі всіх педагогічних зусиль має бути дитина («як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства»), а «найпершим суспільним середовищем для дитини дошкільного віку стає заклад дошкільної освіти, метою якого є забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, її фізичного і психічного здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе, формування механізмів соціальної адаптації та творчого втілення в умовах життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих»²².

З іншого боку потрібно передусім виділити психологічні аспекти, які розроблені в Базовому компоненті дошкільної освіти, що ставлять у центр педагогічних зусиль дитину, розкривають її індивідуальність, її особистість у змістових лініях: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини». Тобто йдеться про цілісний погляд на використання можливостей різних сфер діяльності дошкільнят, що має забезпечити належний рівень соціалізації, емоційного та мовленнєвого

²² Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. керівник : А. М. Богуш. Київ, 2012. С. 12.

розвитку дитини, її самореалізацію тощо. При цьому необхідно зважати не лише на зовнішній бік досліджуваної проблеми, а й на більш істотні аспекти, які націлюють на усвідомлення важливості формування ціннісних орієнтирів особистості дитини дошкільного віку.

Зазначимо, що серед основних завдань освітньої лінії «Особистість дитини» визначено: «сформувати позитивний образ «Я», створити базу особистісної культури дитини, її активної життєдіяльності; виховати в дитини позитивне ставлення до своєї зовнішності, сформувати основні фізичні якості, рухові уміння, культурногігієнічні, оздоровчі навички та навички безпечної життєдіяльності. Відповідно на кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові якості особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоствавлення, самооцінка»²³.

Згідно з основними положеннями Базового компоненту педагогічні колективи закладів дошкільної освіти мають будувати освітню діяльність реалізуючи особистісно-орієнтований підхід, розкриваючи індивідуальність кожної дитини, не переводячи цей процес на предметний рівень, а використовуючи опосередкований вплив у різних видах діяльності. Тобто йдеться провикористання можливостей різних сфер діяльності дошкільнят, що в кінцевому результаті має забезпечити потрібну соціалізацію, емоційний та мовленнєвий розвиток дитини, її самореалізацію тощо. Таким чином, особистісно-орієнтований підхід означає, що в основі орієнтації педагогічної системи лежить глибоке знання особливостей дитини, її можливостей та потреб, а «увага педагога має спрямовуватися на головні лінії розвитку фізичного, психічного та морально-духовного здоров'я, особистісних цінностей як своєрідного внутрішнього стрижня, ціннісної етичної орієнтації з формування навичок практичного життя, емоційної сприйнятливості та сприяння розвитку індивідуальності дитини»²⁴.

Власне у нормативно-програмовому забезпеченні діяльності сучасних закладів дошкільної освіти простежується акцентування на формуванні базових якостей та цінностей дитини дошкільного віку, її особистісний розвиток та самореалізацію. Це позначається на побудові освітнього процесу у закладі дошкільної освіти на основі чинних програм.

Так, програмою «Дитина в дошкільні роки» передбачено реалізацію основних освітніх завдань головним чином у співдіяльності

²³ Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. керівник : А. М. Богущ. Київ, 2012. С. 9.

²⁴ Ibid. С. 10.

дошкільників з педагогами та у самостійній діяльності. Що, на думку її авторського колективу, дасть змогу забезпечити дітям можливість проявляти активність, ініціювати власні дії, приймати самостійні рішення. З огляду на це автори надають виняткового значення сюжетно-рольовим іграм, вважаючи їх важливим засобом та формою організації дітей, в процесі яких відбувається формування основних базових якостей особистості.

Програма «Дитина» теж націлює педагогічний колектив на реалізацію особистісно-орієнтованого підходу у організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, визначаючи основними завданнями:

- забезпечення належних умов для особистісного розвитку;
- творчої самореалізації;
- формування необхідних життєвих компетенцій²⁵.

Основні її положення скеровують педагогів на цілісний підхід до формування дитячої особистості, підготовку її до органічного, безболісного входження до соціуму, природного і предметного довкілля через освоєння основних видів життєдіяльності, а також у напрямку забезпечення реальної наступності та безперервності між дошкільною та початковою ланками, інтеграції родинного і суспільного виховання.

На засадах особистісно зорієнтованого, інтегрованого, компетентнісного, діяльнісного підходів до розвитку, виховання та навчання дошкільників побудовано програму розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». При структуруванні програми її автори зробили основний акцент на особистісний розвиток дошкільника за напрямками: фізичний розвиток; пізнавальний розвиток; мовленнєвий розвиток; художньо-естетичний розвиток; ігрова діяльність; трудова діяльність²⁶.

Відповідно до означених напрямів, авторський колектив запропонував змістове наповнення освітньої роботи в закладі дошкільної освіти та організацію різних видів і форм діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У програмі «Українське дошкілля», за розробкою авторського колективу під науковим керівництвом О. Білан, передбачено «реалізацію оптимального комплексу розвивальних, виховних і навчальних

²⁵ Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років./ Е. В. Белкіна, Н. М. Бібик, М. С.Вашуленко. Київ : Богдан, 2016. С. 17.

²⁶ Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт»/ О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Слущинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль : Мандрівець, 2013. С. 6.

функцій та змістових напрямків організації життєдіяльності в межах вікової компетентності дітей із поступовим ускладненням змістової наповнюваності на кожному віковому етапі, що стосується положень особистісно-зорієнтованого та ціннісного підходу»²⁷.

Програма орієнтує педагогів-дошкільників на системність щодо гуманістично спрямованої активної роботи з формування життєвої компетентності дитини дошкільного віку, при цьому відповідаючи основним стратегічним завданням дошкільної освіти: реалізації особистісно зорієнтованої моделі дошкільної освіти; прилучення дітей до системи цінностей, культури, традицій українського народу; формування у дошкільників цілісної картини світу.

Програма «Українське дошкілля» складена за освітніми лініями Базового компонента дошкільної освіти. Значну увагу у ній приділено освітній лінії «Особистість дитини». Дошкільник потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослих, а й співпраці з ними, взаєморозуміння, визнання дорослими його чеснот і досягнень. На кінець дошкільного віку виникає усвідомлення свого соціального «Я», моральні почуття та знання пов'язують із почуттям обов'язку, виникають «внутрішні моральні інстанції» – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі, а тому, що це приємно для себе й для інших. Завдання:

– збагачувати знання дітей про пріоритети загальнолюдських цінностей: справедливість, чесність, доброту, повагу;

– створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини, розвивати в неї соціальні емоції (співчуття, бажання допомогти), обстоювати власні інтереси;

– збагачувати досвід спілкування з людьми різного віку, статі;

– виховувати повагу до рідних та довколишніх людей;

– виховувати культуру діяльності: вміння планувати, організовувати гру, заняття, свою працю, прагнення досягати позитивного результату в індивідуальній і спільній діяльності²⁸.

Можна зробити висновок, що за наявності соматичного (тілесного) і психічного здоров'я особистісне становлення дитини визначається рядом умов: природними здатностями; загальною інформованістю; розвитком інтелекту (уяви, мислення, пам'яті, уваги); довільністю поведінки, тобто здатністю докладати вольових зусиль для виконання завдань; контактністю, вмінням спілкуватися і підтримувати стосунки з

²⁷ Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. С. 7.

²⁸ Ibid. С. 6.

однолітками й дорослими. Націленість на реалізованість та успішність закладаються протягом усього попереднього життя дитини²⁹.

Розвиток самостійних форм пізнавальної діяльності дітей тісно пов'язаний з формуванням потреби в майбутньому самовдосконаленні. У цьому зв'язку важливо, як зазначають психологи, забезпечити перехід системи значень, що відображають зміст світу понять, у систему особистісних змістів суб'єкта, тобто забезпечити перетворення комплексу знань у власний змістовий простір. Тільки в такому разі можна твердити про якісне засвоєння певної інформації.

Відомо, що здатність до творчих ініціативних дій є результатом тривалого накопичення та диференціації особистісного досвіду, здобутого в умовах взаємодії суб'єкта з предметним світом, тривалої участі в привабливій діяльності, організованій у розвивальному середовищі за принципами гуманно-особистісного підходу до дитини. Вихователь є організатором цього процесу, він має керуватися розумінням внутрішніх джерел розвитку дитини. Зовнішні умови мають спрямовуватися на розвиток сил і здібностей дитини, які й проявляються в багатогранній діяльності. Такий освітній процес, орієнтований на індивідуальність кожного учасника, унеможливує будь-який примус, створює умови для вільного вибору дитиною змісту й способу дій, забезпечує творчу активність, спонукає до творчої ініціативи, активізує процеси саморозвитку й адекватного само ставлення³⁰.

Вихователів дуже важливо правильно розуміти взаємозв'язок між навчанням та розвитком дитини. Освітній процес має якнайщільніше узгоджуватися із закономірностями розвитку дитини на цьому **віковому етапі. А сам розвиток, у свою чергу, активізує процеси навчання, освітній процес. Тому чи не найважливішою складовою професіоналізму педагога є майстерність вибудовувати гармонію навчання і розвитку особистості дитини.**

Педагогічними умовами організації розвитку особистості дитини є такі, як наявність високодуховної атмосфери, забезпечення індивідуального підходу до підготовки та врахування можливостей дитини, її бажань, потреб у рівноправному спілкуванні, збагачення її внутрішнього світу, культура налагодженні взаємин, використання системи методичних способів у освітній роботі, приклад педагога для наслідування тощо.

²⁹ Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ : Стило, 2000. С. 108.

³⁰ Гавриш Н. В. Як ми виховуємо творчу особистість. *Дошкільне виховання*. 2000. № 3. С. 16.

Звісно, що передусім важливо індивідуалізувати освітній процес, врахувати особливості кожної дитини і створити конкретні умови для вдосконалення її здібностей у вибраній сфері діяльності. Тоді виконувани нею функції будуть максимально допомагати самореалізації в житті. Водночас підготовка до повноцінної життєдіяльності та підвищення якості освіти передбачають регулювання кількості інформації та змісту завдань самим педагогом.

4. Методичні рекомендації щодо організації особистісно-орієнтованого процесу становлення особистості дітей старшого дошкільного віку

Від характеристики самого процесу організації специфічно дитячих видів діяльності, від характеру керівництва цим процесом і залежить становлення особистості дитини.

Традиційно ми звикли до терміну управління освітньо-виховним процесом з боку дорослих. Педагог знає, що і в який спосіб мають робити діти, яких результатів слід чекати на виході. За такого формату взаємодії дитина повинна адаптуватися до вимог дорослих, адекватно реагувати, виконуючи завдання. Очевидно, що вихованець у цій системі є об'єктом впливу і повністю залежить від дорослого. Його активність керована дорослим, у діяльності переважає репродуктивний характер (завдання поставлені дорослим і ним же визначено шлях їх розв'язання). Цілком зрозуміло, що при цьому враховувати індивідуальні особливості прояву закономірностей розвитку окремих учасників процесу не передбачається. В кращому разі ведеться індивідуальна робота з дітьми, котрі не зовсім справляються із завданнями на заняттях.

Очевидно, що можливості впливу такого керівництва освітньо-виховним процесом на розвиток дитячої особистості досить обмежені, адже при цьому контролюється і фіксується адаптивність вихованця до освітнього режиму (організованість, дисциплінованість, виконавська активність).

Новітні технології мають передбачати зміни саме в цьому ракурсі – у форматі управління освітньо-виховним процесом, у життєдіяльності групи закладу. Сьогодні ніхто не заперечуватиме, що освітньо-виховний процес у закладі дошкільної освіти має за мету – створити умови для повноцінної реалізації особистісного потенціалу кожного вихованця. Але при цьому далеко не завжди правильно розкривається суть такого підходу, бо ж основним принципом у ньому є індивідуалізація освітнього процесу, що означає не просто взяти до уваги індивідуальні особливості дітей, а забезпечити умови для їхнього

особистісного розвитку. Саме це сприятиме становленню своєрідної неповторної цілісної особистості, отже, не «зрівнялівка» суб'єктності окремої дитини, а її всіляка підтримка і розвиток.

Маємо усвідомити: освітньо-виховний процес, зокрема навчання, має залишатися керованим ззовні, але не авторитарним. Вже в самій назві гуманно-особистісна взаємодія дорослого з дитиною закладено новий формат управління з боку дорослого. Тобто створення умов для повноцінного розвитку окремої дитини як суб'єкта життєдіяльності. Одне слово, сам спосіб управління освітньо-виховним процесом має бути адекватним специфічній характеристиці суб'єктів процесу діяльності: дошкільник прагне бути, «як дорослий», хоче жити активним життям, усе досягати «тут і тепер», потребує адекватної свободи дій і при цьому емоційного захисту з боку близьких дорослих. Усе це і забезпечується суб'єкт-суб'єктними партнерськими взаєминами дорослого з дітьми в колективному співжитті.

За таких умов здійснення освітньо-виховного процесу індивідуалізованої освіти спрямовується на урахування різних аспектів розвитку дітей:

– урахування вікових особливостей забезпечується створенням відповідних умов для провідної діяльності дітей кожного вікового періоду; наявністю необхідних для дитини даного віку матеріалів, іграшок та предметів; реалізацію навчально-виховних планів та завдань на основі програмових рекомендацій для певної вікової групи; проведенням додаткових індивідуальних занять у відповідності до змісту даної вікової групи; підтримкою різновікових дитячих об'єднань, в яких відбувається передача позитивного досвіду від старших до молодших дітей; забезпеченням насиченої змістовної діяльності³¹.

– урахування статевої належності дітей досягається внаслідок розуміння спільного та відмінного у поведінці та розвитку хлопчиків та дівчаток; створення варіативного предметного середовища, яке забезпечує спільні та відмінні інтереси та уподобання, наявність «хлопчачих» та «дівчачих» іграшок; наявність у групі статево нейтрального середовища; заохочення проявів жіночості у дівчат та мужності у хлопців; надання трудових доручень різного змісту та характеру; створення можливостей для гармонійного спілкування дівчат та хлопців; залучення хлопців до доступних та цікавих для них, традиційно хлопчачих видів діяльності; забезпечення дівчатам

³¹ Кузьменко В. У. Створення індивідуально орієнтованих програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Вип. 19. Рівне : РДУ, 2002. С. 34.

розвиток доступних, традиційно дівчачих вмінь; виховання турботливості в ставленні один до одного³².

– урахування особливостей фізичного розвитку передбачає ознайомлення педагогів з необхідною додатковою літературою щодо фізичного розвитку дітей старшого дошкільного віку; необхідність рівномірного розподілу уваги між усіма дітьми; забезпечення адаптованості середовища групи у разі потреби, його поповнення необхідним спеціальним обладнанням; підтримку позитивного ставлення до дитини незалежно від особливостей її фізичного стану з боку інших дітей; допомогу у побудові позитивних стосунків з іншими дітьми.

– урахування здібностей та інтересів дітей передбачає формування переконаності в обдарованості кожної дитини, адже у дошкільному віці спеціальні здібності найчастіше не виражені, знаходяться у стадії становлення; ознайомлення з ознаками здібностей; забезпечення належних умов для особистісного становлення і розвитку кожної дитини; урахування при плануванні роботи стабільних, яскраво виражених інтересів дітей; турбота про розвиток самостійності, наполегливості, ініціативності, що є необхідною умовою особистісного становлення, реалізації здібностей; створення осередків для різних видів діяльності з урахуванням інтересів та потреб дитини; вивчення та урахування спонтанних дитячих інтересів при побудові навчально-виховної роботи; забезпечення варіативного предметного середовища, наявність різноманітного обладнання для самостійної практичної, пошуково-експериментальної роботи старших дошкільників; піклування про фізичний, соціальний, емоційний розвиток розумово обдарованих дітей; надання методичної допомоги батькам вихованців у питаннях розвитку обдарованих дітей;

– урахування особливостей типу вищої нервової діяльності досягається шляхом підвищення компетентності педагогів щодо різновидів прояву типів вищої нервової діяльності; поширення уявлень про особливості кожного типу темпераменту, спроможністю здійснювати самооцінювання власних особливостей типу в. н. д., виявляти особливості різних темпераментів та встановлювати їх позитивні і негативні характеристики; бачення потреб та можливостей дітей з урахуванням особливостей темпераменту; володіння арсеналом методів та прийомів корекції негативних та підтримки позитивних властивостей кожного типу темпераменту; створення найбільш сприятливих дитячих об'єднань залежно від типу темпераменту;

³² Кузьменко В. У. Створення індивідуально орієнтованих програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Вип. 19. Рівне : РДГУ, 2002. С. 35.

– урахування особливостей розвитку самосвідомості передбачає надання дітям можливості робити власний вибір діяльності; забезпечення необхідних умов для самостійної діяльності; навчання раціональним способам пошукової та практичної діяльності, тренування у застосуванні набутих вмій та навичок; підтримку процесів постановки та досягнення мети; сприяння у визнанні кожної дитини групи; заохочення самостійних та свідомих дій дитини, демонстрація її важливих досягнень перед іншими дітьми; позитивне оцінювання поведінки дитини, спрямованої на розв’язання проблемних для себе та інших ситуацій; активізацію мотивів особистої та соціальної значущості окремих дій та вчинків; регламентацію педагогічної допомоги, забезпечення оптимального, адекватного сприяння дитині;

– урахування особливостей соціально-етичного розвитку забезпечується перш за все створенням атмосфери взаємоповаги, взаємодопомоги, шанобливого, доброзичливого ставлення педагогів до усіх дітей групи; прояви ініціативи у встановленні контактів з іншими; вироблення самими дітьми спільних для усіх правил поведінки; невтручання без об’єктивної на це необхідності у дитячі стосунки; створення колективних традицій та звичок; надання батькам вихованців необхідної методичної допомоги з проблеми соціально-етичного розвитку дітей дошкільного віку³³.

– урахування особливостей емоційно-вольового розвитку забезпечується піклуванням педагогів про створення атмосфери спокою, радості, хорошого настрою, попереджувати емоційний дискомфорт та виникнення неприязних стосунків між дітьми; уникненням у спільній діяльності з дітьми вказівок, наказів авторитарного змісту; забезпечення постійного спілкування з природою; розвиток спроможності дошкільників розрізняти та розуміти емоційні стани оточуючих, вміти адекватно проявляти власні емоції, стримувати їх надмірність, прогнозувати можливу реакцію оточуючих на певні вчинки; утримання особливої уваги до дитини під час важливих змін у її житті, зважене реагування на дитячу впертість, вередування, погані настрої; уважність до наповнюваності групи, кімнати, шумових подразників, яскравих емоційних вражень та інших збуджуючих чинників; надання допомоги батькам старших дошкільників у питаннях емоційно-вольового розвитку дітей;

– урахування особливостей потребово-мотиваційного розвитку забезпечується розумінням, повагою та увагою цінностей притаманних

³³ Кузьменко В. У. Створення індивідуально орієнтованих програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Вип. 19. Рівне : РДГУ, 2002. С. 36.

родині вихованця і його особистісних потреб та побажань; передбачає підтримку духовних, інтелектуальних, соціальних потреб; здатність проводити бесіди-розмови про почуття дитини старшого дошкільного віку, її цінності, ставлення до інших; підкреслення добрих вчинків дітей, демонстрація досягнень та чеснот дитини у присутності значущих для неї людей; виділення головного та несуттєвого, першочергового та другорядного у побуті, житті людини; вивчення родинних цінностей та повага до них;

– урахування особливостей пізнавального розвитку досягається шляхом варіативного забезпечення змістовної пізнавальної діяльності дітей в різних видах діяльності; створення умов для пошуково-дослідницької діяльності дітей; піклування про наявність варіативного розвивального предметно-ігрового середовища; наданням старшим дошкільникам можливостей для самостійного розв'язання проблемних ситуацій; заохочення самостійних дитячих міркувань, питань, суджень³⁴.

Для того, щоб забезпечити становлення особистості дитини старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладу дошкільної освіти слід враховувати такі умови:

– комфортність перебування дітей в дошкільній установі (затишне домашнє оточення);

– наявність місць самоти і психологічного розвантаження;

– чисельний склад групи не більше 18–20 чоловік;

– складання індивідуального освітнього маршруту для кожної дитини і створення умов для формування різновікових груп спілкування дітей, формування дитячої субкультури і ін.);

– розвиток дитини в процесі різних видів дитячої діяльності, що сприяють формуванню інтегральних якостей особистості дитини раннього віку і інтегративності сформованих знань і умінь, використання інтерактивних методів навчання дітей і батьків, проведення занять в умовах вибору альтернативного режиму, орієнтація на виховання успішної дитини, баланс спільної діяльності педагогів і дітей (екскурсії, цільові прогулянки, ігри, дозволя і т. п.) і вільної діяльності дітей і батьків (доручення, домашні завдання виставки, шефська допомога, інформація);

– формування цілісної картини світу, встановлення взаємозв'язків про природне і соціальне оточення за умови пріоритетності культурної

³⁴ Кузьменко В. У. Створення індивідуально орієнтованих програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Вип. 19. Рівне : РДГУ, 2002. С. 36.

спадщини, опора на емоційну чуттєву сферу дитини і пріоритетність формування ціннісних орієнтацій і сенсів;

– створення позитивного іміджу закладу дошкільної освіти (естетичне оформлення ділянки закладу дошкільної освіти, прогулянкових майданчиків, будівлі і внутрішнього оформлення та ін.);

– включення закладу в побудову єдиного соціокультурного середовища (максимальна узгодженість всіх основних елементів, що включають як природні, так і культуровідповідні компоненти, що відображають сучасну природну соціокультурну ситуацію), реалізація авторських програм розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Важливим є також розуміння того, що в становленні особистості велике та першопочаткове значення відіграють виховання і навчання, оскільки вони передують розвитку, зумовлюючи його успішність, створюють у дитини «зону найближчого розвитку» (процеси, які вона може здійснювати в умовах суб'єкт-суб'єктних взаємин з дорослими). А розвиток, у свою чергу, активізує процеси навчання та й загалом весь освітній процес. Важливо правильно розуміти взаємозв'язок між навчанням та розвитком дитини старшого дошкільного віку, оскільки освітній процес має якнайщільніше узгоджуватися із закономірностями розвитку дитини на цьому віковому етапі особистісного становлення.

Як відомо, здатність до творчих ініціативних дій є результатом тривалого накопичення та диференціації особистісного досвіду, здобутого в умовах взаємодії суб'єкта з предметним світом, тривалої участі в привабливій діяльності, організованій у розвивальному середовищі за принципами гуманно-особистісного підходу до дитини.

Педагог є організатором цього процесу. При цьому він має керуватися розумінням внутрішніх джерел розвитку дитини. Зовнішні умови мають спрямовуватися на розвиток сил і здібностей дитини, які проявляються в багатогранній діяльності. Такий освітній процес, орієнтований на особистісне становлення кожної дитини, унеможливує будь-який примус, створює умови для вільного вибору дитиною змісту й способу дій, забезпечує активність, спонукає до творчої ініціативи, активізує процеси саморозвитку й адекватного самоствавлення.

Тому вважаємо, що для успішного розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку, стабілізації її особистісних властивостей, зміцнення індивідуального стилю поведінки суттєвим чинником є урахування особливостей певного виду діяльності, наявність декількох програм діяльності залежно від індивідуальних особливостей дитини і досить чітке усвідомлення їх усіма суб'єктами виховного процесу³⁵.

³⁵ Ладивір С. О. Плекаймо дослідників і мудрих мислителів. *Дошкільне виховання*. 2004. № 5. С. 5.

При таких умовах старший дошкільник утворює свій стиль діяльності сам, з урахуванням власних можливостей та інтересів, а не за настановами та вказівками дорослого. Утворення свого стилю діяльності дозволяє дитині зберегти свою особистісну цілісність та самобутність в умовах мінливого світу, при цьому прилаштувати-адаптувати дії та поведінку відповідно до особливостей соціального середовища. Гармонізація індивідуального стилю діяльності, його суспільної спрямованості уможлиблюється через стимулювання та збагачення різних видів діяльності дошкільника: гри, праці, навчання, спілкування, образотворчої діяльності тощо.

Оскільки розвиток індивідуального стилю діяльності визначається самостійним виконанням діяльності, то необхідно надати дітям можливість якомога більше діяти самостійно. Для цього необхідно забезпечити дитині той вид діяльності, що цікавить її найбільше. Крім того, при організації будь-якого виду діяльності впроваджувати такі підходи, що забезпечують найважливіші дитячі потреби: у гри, самоствердженні, самопізнанні, спілкуванні, визнанні серед інших³⁶.

Так, у ході різних видів діяльності дітям слід надавати можливість:

- самостійно визначати задум (мету, мотив) діяльності;
- самостійно вибирати предмети, матеріали, необхідні для діяльності;
- у відповідності до мети та обраних матеріалів застосовувати певні засоби (знаряддя, інструменти) діяльності;
- самостійно здійснювати систему дій, необхідних для досягнення результату;
- самостійно оцінювати результат (продукт діяльності) і на цій основі виробляти оцінку себе як суб'єкту діяльності;
- усвідомлювати на основі самопізнання та самооцінювання необхідні аспекти подальшого самовдосконалення та самовиховання.

Власне забезпечити особистісний розвиток дитини старшого дошкільного, вироблення її власного стилю діяльності можна тільки завдяки гуманно-особистісній педагогічній взаємодії дорослого з дитиною, яка передбачає створення умов для заохочення і задоволення, активного розвитку й становлення потенційних сил дитини.

Варто ще раз підкреслити, що в цих умовах вирішальну роль відіграє рівноправне спілкування з дитиною, віра в її можливості, взаємоповага, співпраця і партнерські стосунки і водночас творча майстерність дорослого вибудовувати привабливий педагогічний процес. Саме за таких умов дитяча особистість проявляє розмаїття

³⁶ Литвин Л. Увага до особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 2001. № 5. С. 19.

своєї сутності, а це і є для педагога чарівною паличкою в спрямуванні освітнього процесу на повноцінний розвиток сил і здібностей, на побудову такої системи взаємин, яка сприяє розвитку суб'єктності та індивідуальності, успішному сходженню по драбинці саморозвитку та самовдосконалення.

Системні зміни у практиці становлення особистості сучасного дошкільника потребують актуалізації психолого-педагогічних знань батьків та педагогів про особливості та закономірності розвитку дитини, що є провідною умовою психологічного супроводу та підтримки розвитку важливих досягнень малюка. Взаємодія дорослого з дитиною має регламентуватися об'єктивною потребою малюка в допомозі, схваленні та керівництві.

Вважаємо, що усі види діяльності, які, відіграють важливу роль у становленні особистості, сприяють її розвитку. Однак у них треба ставити акцент на творчі завдання, які вимагають активного пошуку і творчого підходу до їх виконання і, що є, зрозуміло, важливим стимулом для формування у дітей інтересу до пізнання.

Йдеться про використання педагогами-практиками як традиційних, так і нових форм організації їх діяльності. Тут багато в чому залежить від продуманої організації самостійної діяльності, яка передбачає висловлення дітьми власних поглядів, розвиток емоційних переживань, виявлення самостійності, відповідальності, активності тощо. Міні-дискусії, комплексні навчальні екскурсії, популярні в дітей рольові, ділові та дидактичні ігри, сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності. Тому ті природні соціальні утворення, які виникають у процесі повсякденних ігор, спілкування, варто зберігати і при організації навчальної діяльності, що покращує настрої дітей, посилює впевненість в собі та спонукає до кращого оволодіння пізнавальною інформацією.

ВИСНОВКИ

Отож, головним науковим положенням, на якому базується процес оновлення змісту дошкільної освіти у сучасних умовах, є визнання пріоритету розвитку особистості дитини, цінності й сенсу її буття. Особистість є динамічною системою і знаходиться в стані безперервної зміни та розвитку. В процесі такого зростання дедалі більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, які дозволяють дитині більш самостійно визначати задачі та напрямки власного розвитку.

Вихідні позиції орієнтирів становлення особистості дитини старшого дошкільного віку, окреслені в державному стандарті – Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Згідно з ними у

центрі всіх педагогічних зусиль має бути дитина як основний «ресурс», що визначає його рух вперед, а заклад дошкільної освіти – найпершим суспільним середовищем для такої дитини дошкільного віку.

Педагогічними умовами становлення та розвитку особистості дитини є такі, як наявність високодуховної атмосфери, забезпечення індивідуального підходу до підготовки та врахування можливостей дитини, її бажань, потреб у рівноправному спілкуванні, збагачення її внутрішнього світу, культура налагодженні взаємин, використання системи методичних способів у освітній роботі, приклад педагога для наслідування тощо.

Тому вважаємо, що для успішного розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку, стабілізації її особистісних властивостей, зміцнення індивідуального стилю поведінки суттєвим чинником є урахування особливостей певного виду діяльності, наявність декількох програм діяльності залежно від індивідуальних особливостей дитини і досить чітке усвідомлення їх усіма суб'єктами виховного процесу.

При таких умовах старший дошкільник утворює свій стиль діяльності сам, з урахуванням власних можливостей та інтересів, а не за настановами та вказівками дорослого. Утворення свого стилю діяльності дозволяє дитині зберегти свою особистісну цілісність та самобутність в умовах мінливого світу, при цьому прилаштувати-адаптувати дії та поведінку відповідно до особливостей соціального середовища. Гармонізація індивідуального стилю діяльності, його суспільної спрямованості уможлиблюється через стимулювання та збагачення різних видів діяльності дошкільника: гри, праці, навчання, спілкування, образотворчої діяльності тощо.

Власне забезпечити особистісний розвиток дитини старшого дошкільного, вироблення її власного стилю діяльності можна тільки завдяки гуманно-особистісній педагогічній взаємодії дорослого з дитиною, яка передбачає створення умов для заохочення і задоволення, активного розвитку й становлення потенційних сил дитини. Варто ще раз підкреслити, що в цих умовах вирішальну роль відіграє рівноправне спілкування з дитиною, віра в її можливості, взаємоповага, співпраця і партнерські стосунки і водночас творча майстерність дорослого вибудовувати привабливий педагогічний процес. Саме за таких умов дитяча особистість проявляє розмаїття своєї сутності, а це і є для педагога чарівною паличкою в спрямуванні освітнього процесу на повноцінний розвиток сил і здібностей, на побудову такої системи взаємин, яка сприяє розвитку суб'єктності та індивідуальності, успішному сходженню по драбинці саморозвитку та самовдосконалення.

АНОТАЦІЯ

Розкрито сутність особистісно орієнтованого підходу до становлення та розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку; висвітлено значення моральних цінностей у формуванні світогляду особистості старшого дошкільника. Наголошено на пріоритетності морального розвитку кожної особистості, важливості орієнтації на традиційні для українців морально-етичні цінності, оскільки вони відповідають ідеям демократії, реалізації прав і свобод людини, визнання гідності людини і рівності, спрямовують на почуття поваги до людини, до її особливостей.

Визначено орієнтири становлення особистості дитини старшого дошкільного віку у нормативно-програмному забезпеченні сучасної дошкільної освіти. Згідно з ним у центрі всіх педагогічних зусиль має бути дитина як основний «ресурс», а заклад дошкільної освіти – найпершим суспільним середовищем для її особистісного розвитку. В цьому процесі акцент ставиться на внутрішні рушійні сили, які дозволяють дитині більш самостійно визначати задачі та напрямок власного розвитку.

Обґрунтовано, що для успішного розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку, стабілізації її особистісних властивостей, зміцнення індивідуального стилю поведінки суттєвим чинником є урахування особливостей певного виду діяльності, наявність декількох програм діяльності залежно від індивідуальних особливостей дитини і досить чітке усвідомлення їх усіма суб'єктами виховного процесу.

Виокремлено педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до розвитку особистості: наявність високодуховної атмосфери, забезпечення індивідуального підходу до підготовки та врахування можливостей дитини, її бажань, потреб у рівноправному спілкуванні, збагачення її внутрішнього світу, культура налагодженні взаємин, використання системи методичних способів у освітній роботі, приклад педагога для наслідування тощо.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. керівник : А. М. Богуш. Київ, 2012. С. 26.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1. *Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади*. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Бех І. Д. Категорія становлення в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3 (16). С. 9–21.

4. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.
5. Гавриш Н. В. Як ми виховуємо творчу особистість. *Дошкільне виховання*. 2000. № 3. С. 13–17.
6. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / Е. В. Белкіна, Н. М. Бібик, М. С. Вашуленко. Київ : Богдан, 2016. 327 с.
7. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
8. Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. реком. / С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. О. Піроженко, О. В. Писарева, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова. Київ : Міленіум, 2005. 126 с.
9. Індивідуальний підхід : його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників / упорядник О. Л. Кононко. Київ : Освітняниця, 1996. 131 с.
10. Кобрій О. М. К. Ушинський про демократичні засади виховання. *Українська система виховання : проблеми, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 1999. Вип. 27. С. 172–176.
11. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ : Стилос, 2000. 336 с.
12. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
13. Кузьменко В. У. Індивідуалізація виховання і навчання. *Дошкільне виховання*. 2000. № 10. С. 5–7.
14. Кузьменко В. У. Створення індивідуально орієнтованих програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Вип. 19. Рівне : РДГУ, 2002. С. 34–37.
15. Кузьменко В. У. Психолого-педагогічні умови становлення індивідуальності дошкільників. *Грінченківські читання – 96. Освіта. Гуманізація. Вчитель*. Київ : КМПУВ, 1996. С. 82–84.
16. Ладивір С. О. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 14–15.
17. Ладивір С. О. Плекаймо дослідників і мудрих мислителів. *Дошкільне виховання*. 2004. № 5. С. 3–6.
18. Литвин Л. Увага до особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 2001. № 5. С. 18–19.

19. Монтессори М. Помоги мне это сделать самому / Сост., вступ. статья М. В. Богуславский, Г. Б. Корнетов. Москва : Издат.дом «Карапуз», 2000. 272 с.

20. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.

21. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андриєтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

22. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності : навч. посібн. Київ : Освіта, 1995. 159с.

23. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. 670 с.

24. Ушинський К. Д. Твори. Київ : Радянська школа, 1955. Т. 6. 616 с.

Information about the author:

Ivakh Svitlana Mykhailivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of General Pedagogy and

Preschool Education Drohobych Ivan Franko

State Pedagogical University

24 Ivan Franko str., Drohobych, 82100, Ukraine